Milan Sýkora, Gymnázium Ústavní v Praze

Orwellova vize a dnešní svět

Sedím uprostřed tvrdé dřevěné lavice na okraji nádražní haly v jednom středně velkém městě na západním Slovensku. Celá místnost je potemnělá a ošuntělá. V interiéru se za posledních dvacet let zřejmě mnoho nezměnilo a šedých dlaždiček se ruka uklízečova také nedotkla. Místnost je na svůj účel neobvykle nízká a velmi spoře osvětlená. U stropu se nachází několik špinavých mozaik. Po stěnách se pomalu vzhůru šplhá zeleno-žlutá plíseň. Kolem obvodu místnosti jsou stánky nabízející točené pivo a staré bagety. V rohu za stolem sedí stařena v šátku a prodává sýry a turecký med.

Celému tomu mumraji vévodí úplně nová plazmová obrazovka. Neustále na ní běžely jakési reklamy na slovenské železnice a nikdo z procházejících jí nevěnuje příliš pozornosti. Já se ovšem nemohu zbavit pocitu, že celý ten výjev mi připomíná Orwellův román 1984.

1

Orwellova práce je sice stará téměř šedesát let, ale i dnes, 26 let po „apokalyptickém" roce 1984, je myšlenka totalitního státu stále aktuální. Někdy se zdá, že i aktuálnější než kdy dřív.

V pražských ulicích hlídá chodce několik desítek kamer. V České republice jsou odposlouchávány tisíce telefonů a naše osobní údaje schraňují stovky různých firem. V našich počítačích jsou často nainstalovány programy, které odesílají naše data na vzdálené servery. Nikdy nevypátráme, kde informace o nás skončí a co hůře, většinou ani nevíme, že jsme sledováni.

Vlivem technického pokroku se náš svět stále zmenšuje a mizí komunikační potíže. Není problém se během několika sekund spojit s místem vzdáleným tisíce kilometrů a pozorovat aktuální záběry například Sochy svobody z pohodlné židle v internetové kavárně v Praze.

S příchodem nových technologií ovšem také přicházíme o své soukromí. Už dávno není těžké se dozvědět, co se odehrává za zataženými záclonami našich bytů a není příliš velkým problémem zjistit, jakými chorobami trpíte a jaké léky užíváte.

Na jednu stranu je úžasné, jakým tempem mizí komunikační obtíže a kolik životů se zachrání díky centralizovaným lékařským databázím. Shromážděné informace mají velkou cenu a obrovský potenciál. V dnešním světě se stávají bohatstvím, které snad za krátkou dobu předčí i stále se ztenčující zásoby ropy.

Zaručují ovšem informace svobodu a demokracii? Nebo nás naopak vedou k uniformitě nesvobody do světa bez soukromí a individuality? Není snad toto začátek obávaného orwellovského světa totality? Neměli bychom se tedy spíše technologického a ekonomického pokroku obávat než k němu vzhlížet?

2

Orwell ve svých teoriích vycházel ze současného dění ve světě a ze dvou set let společenských změn spojených s průmyslovou revolucí. I když se snažil dát svým esejům a knihám nadčasovost, váha současné sociální situace byla příliš tíživá. Evropská společnost se za posledních padesát let významným způsobem demokratizovala, a tak se nemůžou neobjevit rozpory mezi Orwellovým pohledem na svět a současným pohledem na svět. Dnešní doba je možná o něco komplikovanější, protože ohrožení demokracie není zdaleka tak patrné jako v době bojů proti fašistickým a později komunistickým režimům. Nebezpečí ale přetrvávají, byť nejsou příliš vidět.

V 50. letech se v celé řadě zemí skutečně proběhly čistky a tajná policie se díky špiclování a neomezeným pravomocím stala téměř neomezeným pánem nad lidmi. Nedůvěra vládla nad společností.

Roku 1984 uplynulo od vydání stejnojmenného románu přesně třicet pět let. K naplnění apokalyptické vize sice nedošlo, ale hrozba přetrvala. Svět byl stále rozdělený na východní a západní blok a „Velký bratr“ nadále sídlil v Moskvě

Na západě zatím ovšem existoval úplně jiný svět. Demokracie, svoboda a prosperita zde v rámci možností vzkvétaly. V komunistických zemích měla stranická moc stále větší problémy s udržováním obyvatelstva v nevědomosti.

Politický vývoji konce 80. let jasně ukázal, že vývoj v technologiích nemusí nutně vést k totalizaci společnosti. Naopak, ve východním bloku přispělo rozšíření moderních komunikačních prostředků k uvolnění.

Orwell se ale technokracie, ke které se zdá, že se naše civilizace řítí, obával. Nyní jsme svědky něčeho, co může být jejím počátkem a to informační revoluce, která se snad jednou svými dopady bude srovnávat s revolucí průmyslovou. Z hlediska sociologického totiž obě znamenají především velké změny ve struktuře společnosti.

Byla to totiž právě průmyslová revoluce, která ve společnosti vydělila dvě důležité vrstvy – buržoazii a dělnickou třídu. Jistě, že obě existovaly již dříve, ale až od konce 18. století je jim přiznána dostatečná důležitost. Od 2. poloviny 19. století se zásluhou marxistických teorií dokonce zařadily mezi nejfrekventovanější socio-politické pojmy.

Bez pracující třídy, v *1984* Orwellem nazývána „ti dole“, by nebyla myslitelná žádná revoluce či větší politická změna. Dělníci ovšem nikdy nebyli sami o sobě hybnou silou událostí, ale spíše nástrojem ostatních mocenských skupin (v *1984* označováni za „ti uprostřed“). „Ti uprostřed“ se snažili za pomoci „těch dole“ si vyměnit místa s „těmi nahoře“.

V eseji *Ohlédnutí za španělskou válkou* (napsána roku 1943, posmrtně přiložena ke knize *Hold Katalánsku*) Orwell definuje skutečnou politickou motivaci dělníka: *„Pracující člověk si přeje jen to, aby všichni ostatní uznali nezbytné minimum, bez něhož se lidský život nedá vůbec žít. Mít co jíst, být zbaven strachu z nezaměstnanosti, vědět, že děti dostanou možnost vypracovat se, moci se jednou denně vykoupat, vyměnit si podle potřeby povlečení, mít nad hlavou střechu, kterou nezatéká, a takovou pracovní dobu, aby člověku zůstalo ještě trochu energie pro večer.“*

Před začátkem průmyslové revoluce bylo nemyslitelné, aby se něco takového mohlo někdy vyplnit. V jejím průběhu se ovšem tento sen stal splnitelným a dělníci podporovaní svými vůdci (ti ne náhodou většinou z dělnického prostředí nepocházeli) začali stavět barikády a bojovat za sociální spravedlnost. Informační revoluce ovšem naproti tomu přinesla významnou změnu v uspořádáním společnosti. Rozdíly mezi „buržoazií“ a „pracující třídou“ mizí velmi rychlým tempem.

Od počátku devadesátých let jsou v téměř celé Evropě pouze demokratické státy a žádný z nich není založen a priori na principech socialismu. Přesto jsou zde sociální rozdíly minimální (v porovnání se zbytkem světa či Evropou před padesáti lety). S tímto také dělnická vrstva ztratila motivaci pro jakoukoliv revoluci a tím zanikl i pojem „třídní boj“.

S rozpadem třídně stratifikované společnosti došlo logicky i k zániku třídní rivality. Pozbývá tím tedy i marxistická teorie o třídním boji jako agregátu pokroku. Pokrok je nyní totiž naopak ještě rychlejší. Jeho nositelem je ale hlavně prosperující hospodářství.

Informační revoluce ovšem není příčinou tohoto stavu, nýbrž jeho následkem. Po hrůzách druhé světové války a odstrašujícím příkladem v podobě totalitních států ve východním bloku, museli západoevropští socialisté a dělnická hnutí zapomenout na své spory s „buržoazií“ a začít spolupracovat. Výsledkem potom byl hospodářský zázrak jménem obnovená Evropa. Socialismus se tak stal pouhým populistickým programem.

Evropské mocnosti se na druhou stranu již nestaly znovu hegemonem světových dějin,

ale „jen“ velmi dobře fungujícími ekonomikami. Zde je vidět, že přece jenom v určitém ohledu měl Marx pravdu. Ekonomika je určujícím faktorem spokojenosti obyvatelstva a tím i jakýchkoliv případných sociálních nepokojů.

Informační revoluce potom v západní Evropě již jen upevnila demokracii a završila proces sjednocení společnosti. Jinak tomu ovšem bylo v zemích pod vlivem Sovětského svazu. Ty byly obecně totalitní a socialistické. Rovnost lidí zde sice fungovala, ale byla navozena uměle. Takový stav bylo nutné udržovat silou (invaze SSSR roku 1968 do Československa) nebo represivními metodami (práce tajné policie).

Nejdůležitějším úkolem pro jakoukoliv totalitní vládu je ale minimalizovat kontakty mezi vnitřním státem a vnějším světem. Pokud možno uzamknout vlastní obyvatele v neprostupné schránce, kterou neprojde jediná informace o dění kolem.

V demokratických zemích není nic takového možné, ale ani není třeba. Společnost drží dohromady především výkony domácí ekonomiky. V Evropské unii má hospodářská produktivita tak vysokou váhu, že v praxi není možná žádná politická revoluce, ani prudká změna v mezinárodní politice. Prosperita zaručila dělníkům důstojné životní podmínky a nikdo není ochotný riskovat velké změny. Ze současného stavu profituje celá společnost, a tak není jediný důvod ani motivace k nějaké změně status quo.

3

Zároveň není jediný důvod se domnívat, že peněžní zájmy jsou pro demokracii prospěšnější než zájmy mocenské. Pro fungující demokracii představují téměř stejné riziko. Mezi ekonomicky nejvýkonnější státy světa patří například Čína. Vláda nejlidnatějšího komunistického státu se sice od linie nastavené zakladatelem „kulturní revoluce“, Mao Ce-tungem, ale demokratizace společnosti zde stále oficiálně neproběhla a ani to nevypadá, že by v dohledné době měla proběhnout. Přesto Čínská lidová republika má dnes velmi dynamicky rostoucí hospodářství, aniž by liberalizovala trh.

Uvolnění trhu zde není zrovna na pořadu dne, ale nezdá se, že by to byla pro západ nějaká velká potíž. Delegace demokratických mocností si v Pekingu podávají dveře, jen aby se jim podařilo vyjednat co nejtěsnější spojenectví a počítačové firmy se předhánějí, kdo bude lépe cenzurovat internet.

Možná sice nadále platí, že demokracie je schopná zaručit nejrychlejší růst životní úrovně, ale jak je vidět, ekonomický růst se bez ní snadno obejde. A dokonce se může ukázat jako ještě výkonnější.

Ve střední Evropě informační revoluce urychlila pád komunismu a tím i umožnila přechod k demokracii. Během posledních sedmnácti let jsme potom byli svědky zrodu jakýchsi „evropských tygrů“, neboli velmi dynamicky se rozvíjejících ekonomik (Slovinsko, Slovensko, Česká republika).

Jejich politická situace i geografické podmínky byly ovšem téměř diametrálně odlišné. Demokratická (a ekonomicky i sociálně mnohem rychleji rostoucí) západní Evropa byla z České republiky téměř na dosah a, co je ještě důležitější, byla jasně definovaný původ „všeho zla“. Naproti tomu je Čína obklopená politicky a ekonomicky kolísajícími zeměmi a západem byla „uznána“ za světovou velmoc. Do Číny se hrnou investoři, a není proto jediný důvod, proč měnit současný stav. Stejně jako není důvod měnit status quo v západním světě.

Sice zde už začalo probíhat něco jako informační revoluce, ale bohužel bez svobody slova. Cenzura internetu je toho asi nejznámějším příkladem. Už desítky (možná stovky) uživatelů internetu zde byly perzekuovány za to, že prostřednictvím sítě kritizují vládu. A přitom počet počítačů připojených k internetu zde každoročně dramaticky roste. Na celém procesu přitom spolupracují i západní firmy jako Yahoo nebo Google. Čína nabízí obrovský investiční potenciál a mezinárodní koncerny jsou si toho plně vědomi. Bohužel i za cenu podpory represivního režimu.

4

Ekonomická vyspělost se tak na druhé straně světa stává oporou režimu potlačujícímu demokracii, stejně jako před dvaceti lety pomohla komunistické střední Evropě ochutnat svobodu.

Dostáváme se tedy k tomu, že hospodářský růst je pouze nástrojem moci jako každý jiný. Musí být totiž doprovázena i informační revolucí a svobodou slova a vyjadřování, aby vedla k demokracii.

K odvrácení orwellovské hrozby totalitního státu tedy nestačí, abychom se spokojili se současným stavem věcí. Musíme si uvědomit, že každý nedemokratický režim kdekoliv po světě může být pro nás hrozbou. Není důležité, aby šlehal kolem sebe plameny, stačí když v něm dřímá plamínek nesvobody a oheň může za nedlouho zachvátit každého, kdo stojí opodál. Hlavně je důležité místa, kde hoří, neuzavírat a neizolovat je od okolního světa. Přetlak by totiž mohl vyvolat explozi.

V našem světě se začíná ukazovat, že bohužel nestačí jen aby měl dělník co jíst a kde spát, ale také aby byl svobodný. Jinak svou nesvobodou nepřímo ohrožuje každého z nás. To, co platilo pro průmyslovou revoluci dávno neplatí, úkolem dneška je šířit svobodu slova,

protože to je jediná cesta jak nastolit cestu k demokracii. Zároveň s každou demokraticky zvolenou vládou se upevňují i ty stávající. Nemůžeme přestat a pouze se dívat, co jsme dokázali na malém pískovišti jménem Evropa. Musíme stále dál, to je úděl rychlého světa informací. Musíme běžet, abychom alespoň zůstali tam, kde jsme.

5

Na plazmové obrazovce přede mnou stále běží jen reklamy na slovenské dráhy, já se zvedám z tvrdé lavice a jdu na nástupiště. Mohl bych nasednout do jakéhokoliv vlaku a odjet kterýmkoliv směrem. Na rozdíl od Winstona z *1984* mohu vlakem navštívit téměř jakékoliv místo na zeměkouli a přesvědčit se, jak to tam doopravdy vypadá. Vidět, že tam žijí téměř úplně stejní lidé jako u nás a že není jediný důvod, proč se jich obávat. I to je součást demokracie.

Snad až ve městě Dandong na hranicích mezi Čínskou lidovou republikou a Korejskou lidově-demokratickou republikou bych se musel zastavit. Tam dál na východ existuje svět sám pro sebe, o kterém nikdo nic moc neví a který toho zase ví málo o tom našem. A to je největší skutečné nebezpečí pro demokracii. Izolace a nedostatek pravdivých informací o lidech, se kterými sdílíme stejnou planetu.